

راهنمای برنامهٔ درسی تاریخ در دورهٔ متوسطه

«قسمت سوم و پایانی»

اشاره :

در دو شمارهٔ قبل، بخش‌هایی از راهنمای برنامهٔ درس تاریخ در دورهٔ متوسطه (رشتهٔ ادبیات و علوم انسانی) به چاپ رسید. این بخش‌ها شامل هدف‌های کلی و جزئی درس تاریخ، عنوان درس‌ها و سرفصل‌ها و اصول سازماندهی محتوا می‌شوند. در شمارهٔ حاضر، بحث‌هایی همچون روش‌های تدریس و ارزشیابی و شیوه‌های فعال‌سازی دانش‌آموزان در کلاس درس مطرح شده‌اند.

روش های یاددهی - یادگیری

برای تدریس تاریخ، روش یگانه و خاصی وجود ندارد، بلکه براساس موقعیت‌ها و موضوعات متعدد درسی، می‌باید از روش‌های متنوع استفاده شود. به طوری که گاه چند روش را می‌توان به صورت تلفیقی در یک جلسه تدریس به کار گرفت. آنچه در انتخاب و به کارگیری روش تدریس اهمیت دارد، این است که تدریس باید رابطه‌ای درست و دو جانبه میان معلم و دانش‌آموز برقرار کند، در دانش‌آموز برای توجه به موضوع درسی و تداوم یادگیری درباره آن ایجاد انگیزه کند و او را از حالت شنونده محض خارج و در کلاس و بیرون از آن فعال نماید.

روش‌های تدریس از این قرارند:

۱. توضیحی (سخنرانی): برای مواردی چون بیان هدف‌های درس، توضیح موضوع درسی و شروع و تحلیل مطالب اساسی و نیز جمع‌بندی مطالب و نتایج فعالیت‌های دانش‌آموزان، از این روش استفاده می‌شود. نکته مهم این است که این روش که در آن معلم محور کار است تمام یا بخش اعظم فرایند تدریس را در بر نگیرد و به شکل نقالی محض در نیاید. همچنین لازم است در ضمن سخنرانی یا توضیح مطالب از سوی معلم، از ابزارهایی مانند نقشه، نمودار و نوشتن روی تخته کلاسی بهره گرفته شود. در واقع این روش به عنوان مکمل سایر روش‌های تدریس اهمیت دارد و چنانچه تنها روش کار باشد، موجب انفعال دانش‌آموزان، خستگی معلم و افت شدید میزان یادگیری می‌شود. بنابراین لازم است معلم در این زمینه مهارت کافی داشته باشد.

۲. پرسش و پاسخ: این روش از روش‌هایی است که موجب فعال شدن دانش‌آموزان، تحریک حس کنجکاوی و تقویت مهارت تفکر در آنان می‌شود. در این جا میان معلم و شاگرد مطالبی به شکل پرسش و پاسخ دو جانبه رد و بدل می‌شوند که در مجموع و در پایان، آن‌ها را به هدف‌های درسی می‌رساند. در استفاده از این روش توجه به چند نکته ضروری است. یکی آن که پرسش و پاسخ می‌باید برنامه‌ریزی شده و هدفدار باشد. به عبارت دیگر، هر پرسش و پاسخی ممکن است الزاماً ما را به هدف‌های مورد نظر نرساند و فقط در ظاهر چنین روشی اجرا شود، بدون آن که هدفمند باشد. دیگر آن که در این روش، نظارت دقیق و هدایت معلم نقش بسزایی دارد و او

می‌باید با پیش گرفتن شیوه‌هایی، این کار را به انجام برساند. در غیر این صورت روش پرسش و پاسخ، موجب آشفتنی در کلاس و هدر رفتن فرصت‌ها می‌شود. گروه‌بندی دانش‌آموزان و طرح پرسش‌ها یا بیان پاسخ‌ها توسط نماینده هر گروه، ارائه زمان بندی برای هر پرسش و پاسخ و نیز تبیین دقیق موضوعی که پیرامون آن پرسش و پاسخ انجام می‌گیرد (برای این که پرسش‌ها و پاسخ‌ها به مسائل فرعی و غیر مرتبط کشانده نشوند)، می‌تواند در این زمینه راهگشا باشد.

از سوی دیگر لازم است در متن کتاب درسی و کتاب معلم (یا طرح درسی که خود او تهیه می‌کند)، فرصت‌هایی برای پرسش و پاسخ پیش‌بینی شوند (و با آوردن پرسش)، در صورت امکان زمان انجام هر مورد از آن‌ها نیز مشخص شود. در طرح پرسش‌ها لازم است به این نکته توجه شود که آن‌ها دقیق، روشن و تا حد امکان محدود به یک موضوع خاص مهم باشند، چرا که بحث درباره پرسش‌های کلی و مبهم به نتیجه مشخصی منجر نخواهد شد.

۳. نمایش فیلم: در تدریس بعضی موضوعات و با توجه به میزان دسترسی به فیلم‌های متناسب، می‌توان از نمایش فیلم به عنوان بخشی از جریان تدریس استفاده کرد. از آن‌جا که فیلم‌های موجود در مراکز توزیع فیلم (نظیر ویدئوکلپ‌ها)، به انگیزه آموزشی تهیه نشده‌اند، لازم است با همکاری «دفتر تکنولوژی آموزشی» اقدام به تهیه فیلم‌های علمی آموزشی شود. چنانچه این فیلم‌ها به طور مطلوب تهیه و به کار گرفته شوند، می‌توانند جای بخشی از محتوای کتاب درسی را نیز بگیرند. تهیه فیلم‌هایی مستند از آثار تاریخی هر دوره، زندگانی شخصیت‌ها و ساختن فیلم‌هایی درباره رویدادهای مهم، از جمله موارد قابل توجه در این زمینه هستند. نکته مهم در استفاده از فیلم به عنوان یک وسیله تدریس آن است که باید جایگاه فیلم در فرایند یاددهی دقیقاً مشخص باشد (و صرفاً حالت تفریح و تفریح پیدا نکند) و به علاوه معلم با طرح مقدمه و نتیجه‌گیری مناسب، به محتوای فیلم جنبه کاربردی و آموزشی بدهد.

۴. اجرای نمایش: پاره‌ای از موضوعات تاریخی قابلیت بسیاری برای تبدیل شدن به یک نمایشنامه را دارند. از سوی دیگر یادگیری سمعی-بصری جزو پایدارترین و مؤثرترین یادگیری‌ها به حساب می‌آید. به این جهت و با در نظر گرفتن زمانی که برای تدریس در اختیار است، بهره‌گیری از روش اجرای نمایش می‌تواند به طور جدی

داشتن یک برنامه قبلی و مشخص شرط‌هایی مهم به شمار می‌آیند.

۶. گفت‌وگو و بیان نظریات: در این روش دانش‌آموزان نزد افراد مطلع برده می‌شوند، یا از فردی که درباره موضوعی آگاهی‌هایی دارد، خواسته می‌شود که در زمان معینی در کلاس حضور یابد تا دانش‌آموزان با او گفت‌وگو داشته باشند. به ویژه چنانچه در یک منطقه فردی هست که درباره تاریخ محلی و آثار تاریخی تحقیقات کرده، و یا خود شاهد بعضی واقعه‌های تاریخی (این جنبه بیش‌تر به تاریخ معاصر مربوط می‌شود) بوده است، می‌توان از دانش و تجربه او در رسیدن به هدف‌های درسی کمک گرفت. به عنوان مثال برای تدریس مباحث مربوط به تاریخ انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی، می‌توان از وجود کسانی که در صحنه‌های انقلاب و جنگ حضور داشته‌اند (به ویژه آزادگان و جانبازان) استفاده کرد. این افراد می‌توانند با بیان خاطرات خود و پاسخگویی به پرسش‌های دانش‌آموزان، عینیت بسیاری به مطالب ببخشند. در استفاده از این روش لازم است علاوه بر داشتن یک برنامه معین، محتوای آن به نحو مطلوب با مبحث درسی مورد نظر هماهنگ و مکمل باشد.

* در مورد روش‌های تدریس تاریخ باید توجه داشت که استفاده از یک یا دو روش خاص به تنهایی نمی‌تواند مطلوب باشد و لازم است که به شکل ترکیبی (البته نه در هم ریخته و آشفته) از آن‌ها استفاده شود. روش تدریس می‌باید طوری انتخاب و تنظیم شود که به فعال‌تر شدن هرچه بیش‌تر دانش‌آموزان بینجامد. همچنین توصیه می‌شود از بعضی روش‌های نامناسب و یا کم‌فایده موجود، مانند آنچه به اصطلاح «کنفرانس دادن» نامیده می‌شود و در طی آن دانش‌آموز درس جدید را از روی کتاب می‌خواند و در کلاس بازگو می‌کند، پرهیز شود.

روش‌ها و ابزارهای ارزشیابی از آموخته‌های دانش‌آموزان

از جمله مشکلات موجود در نظام آموزشی که بسیاری مسائل دیگر را به دنبال خود دارد، کارآمد نبودن شیوه‌های ارزشیابی از آموخته‌های دانش‌آموزان است. به همین جهت، تانسیب به اصلاح آن‌ها اقدام نشود، انتظار موفقیت در یک برنامه درسی (محتوا و روش‌های تدریس) جدید را نمی‌توان داشت. اهمیت دادن به جنبه حفظی محض به عنوان نشانه یادگیری، محدود کردن همه یا بیش‌تر فرایندهای ارزش‌یابی

مدنظر قرار گیرد. استفاده از این روش یک برنامه‌ریزی مختصر اما دقیق نیاز دارد. یک راه آن است که نمایش‌های تاریخی مرتبط با موضوعات درسی، برای ساعات فوق برنامه و مناسبت‌هایی که در مدرسه پیش می‌آیند طراحی شود، تا علاوه بر صرفه‌جویی در زمان امکانات مدرسه هم به خدمت گرفته شوند. به علاوه، بدین ترتیب برنامه‌های غیردرسی (فوق برنامه) با برنامه‌های درسی عجین می‌شوند. راه دیگر این است که دبیر تاریخ در جلسه تدریس خود حدود ۱۰ الی ۳۰ دقیقه از وقت را برای اجرای یک نمایش که در بردارنده نکات مهم و اساسی درس مورد نظر باشد، اختصاص دهد. توفیق در استفاده از این روش، نیازمند توجه به چند مسأله است:

الف) دبیران در ابتدای سال تحصیلی و در طرح درس سالانه خود، مورد یا موارد نمایش را مشخص و مقدمات انجام آن‌ها را فراهم کنند.

ب) در دوره‌های آموزش معلمان و مهم‌تر از آن در کتاب راهنمای تدریس، راهکارهای استفاده از این روش توضیح داده شود و در صورت نیاز نکات مهم و متن نمایشنامه بیان شوند.

ج) مدیریت مدرسه و مربی تربیتی در این مورد با دبیر تاریخ همکاری و هماهنگی لازم را داشته باشند و امکانات مورد نیاز (که البته گسترده و پرهزینه نیست) برای اجرای نمایش فراهم شوند.

د) چنانچه اجرای نمایش به کلاس درس محدود می‌شود، با توجه به زمان تدریس، در طول یک سال حداکثر سه الی پنج بار از این روش استفاده شود.

۵. بازدید علمی: اگرچه دامنه استفاده از این روش با در نظر داشتن شرایط و امکانات آموزشی در کشور ما چندان میسر نیست، اما نظر به تأثیر عمیق آن در یادگیری مطالب درسی، استفاده از آن تأکید می‌شود. برای صرفه‌جویی در وقت و امکانات، در اجرای این روش می‌توان باز هم آن را با فعالیت‌های تربیتی مدرسه و گاه بعضی مواد درسی دیگر به طور یک‌جا مورد توجه قرارداد. مثلاً اگر قرار است دانش‌آموزان به یک سفر زیارتی-تفریحی بروند، مربی تربیتی می‌تواند با هماهنگی دبیر تاریخ، جغرافیا و... برنامه را طوری تنظیم کند که آموزه‌های درسی نیز در آن لحاظ شده باشند. بازدید علمی در درس تاریخ می‌تواند شامل دیدار از یک شهر یا بنای تاریخی، بازدید از موزه‌ها و مراکز اسناد باشد. در این‌جا نیز همکاری اولیای مدرسه و

مناسبی هستند. در هر حال معلم می تواند براساس میزان عملکرد دانش آموزان در این گونه موارد، به ارزشیابی آن ها اقدام نماید. سهم نمره پیشنهادی برای ارزشیابی تکوینی ۷ الی ۸ نمره از ۲۰ نمره است.

۳. پایانی: این ارزشیابی که در پایان سال تحصیلی (ترم) انجام می شود، برای آگاهی از مجموعه آموخته های دانش آموزان در یک ماده درسی در یک سال (یا ترم) پیش بینی شده است و در واقع حالت یک آزمون جامع را درباره آن ماده درسی دارد. اگرچه در شرایط مطلوب هر معلمی باید بر مبنای مقتضیات کلاس خود این ارزشیابی را که به صورت کتبی است، انجام دهد، اما تا فراهم شدن این شرایط (نظیر توانایی کافی همه معلمان در طراحی سؤالات دقیق و درست)، بهتر است آزمون پایانی به صورت هماهنگ (منطقه ای، استانی یا کشوری) برگزار شود. همچنین برای تدارک سؤال های این آزمون ها می باید شورایی مرکب از حداقل سه دبیر مجرب و تا حد امکان با نظارت مؤلفان کتاب ها، اقدام نمایند.

آزمون های ارزشیابی

- تاکنون مهم ترین آزمون ارزشیابی در درس تاریخ، پرسش هایی بوده که به شکل کتبی یا شفاهی انجام می شده و غالب آن ها نیز از نوع تشریحی بوده اند و همین موضوع در روی آوردن به شیوه حفظی در مورد درس تاریخ مؤثر بوده است. اما برحسب انواع روش های تدریس و ارزشیابی که در این برنامه پیش بینی شده است، لازم است در مورد آزمون ها نیز تنوع وجود داشته باشد. مهم ترین آزمون هایی که می توان برای ارزش یابی در درس تاریخ مورد استفاده قرار داد، عبارتند از:
- ۱) آزمون کتبی: شامل پرسش های تشریحی، کوتاه جواب، چهارگزینه ای و جورکردنی. به هر حال، در درس تاریخ غلبه با دو نوع نخست است. به علاوه بسته به شرایط هر جلسه امتحانی (تعداد دانش آموزان و...) میزان استفاده از هر نوع متفاوت می شود.
 - ۲) عملکرد دانش آموز: شامل ارائه گزارش کتبی یا شفاهی از سوی دانش آموزان به صورت فردی یا گروهی، مشارکت در اجرای نمایش، تهیه روزنامه دیواری با موضوعات تاریخی و انجام تحقیق درباره یک موضوع که در کتاب پیش بینی شده است و یا از طرف معلم تعیین می شود.
 - ۳) چک لیست: معلم می تواند با استفاده از چک لیست هایی که

به آزمون کتبی (عدم استفاده از آزمون های مناسب دیگر)، نامناسب بودن پرسش های امتحانی و تبدیل کردن تمام جملات موجود در یک کتاب به پرسش، از جمله مشکلات موجود هستند. گستردگی این مشکلات به حدی است که حتی پیش بینی بخشی از نمره دانش آموزان برای ارزشیابی های کلاسی (۵ نمره) نتوانست در برنامه نظام جدید متوسطه، تغییری جدی به وجود آورد. بر این مبنا، ضرورت دارد همزمان با تغییر در روش های سازماندهی محتوا و روش های تدریس، در مورد شیوه های ارزشیابی و ابزارهای آن نیز دگرگونی هایی ایجاد شود.

انواع ارزشیابی

۱. تشخیصی: این ارزش یابی که از آن با عنوان «ورودی» نیز یاد می شود، در اصل به منظور آشنایی با میزان دانش و نوع ذهنیت دانش آموزان نسبت به موضوع درسی جدید، انجام می گیرد. با این حال چون مطالب درس ها در کتاب های تاریخ مانند زنجیره ای به هم پیوسته (به ویژه از بعد زمان) هستند، این ارزشیابی در ضمن می تواند برای اندازه گیری پیشرفت دانش آموزان و میزان یادگیری آنان از درس یا درس های قبلی مورد توجه قرار گیرد. بدین ترتیب ارزشیابی تشخیصی با ارزشیابی تکوینی یک جا و در کنار هم صورت می گیرند و می توان بخشی از نمره دانش آموز را بر مبنای این ارزشیابی ها، تعیین کرد.
۲. تکوینی: برای آگاهی از میزان یادگیری دانش آموزان در یک و گاه چند درس، دبیر مربوطه باید به طور متوالی به سنجش آموخته های دانش آموزان اقدام کند. ارزشیابی تکوینی به دو صورت شفاهی و کتبی قابل انجام است که می تواند به طور مستقیم یا غیرمستقیم انجام گیرد. این ارزشیابی به دو صورت انجام می شود. الف) سنجش آموخته های دانش آموزان با طرح پرسش هایی از سوی معلم و پاسخ به آن ها از سوی دانش آموزان.
- ب) ارزشیابی بر مبنای میزان مشارکت دانش آموزان در فعالیت های مربوط به درس. این فعالیت ها که در متن کتاب تعیین شده اند، بخشی در ضمن تدریس و بعضی (که در پایان درس ها با عنوان اندیشه و جست جو آورده شده اند)، در خارج از کلاس توسط دانش آموزان انجام می شوند و به ویژه برای سنجش مهارت ها ملاک

گروه تقسیم شوند و با ارائه گزارشی کتبی یا شفاهی از جانب نماینده یا سرگروه مربوطه، ارزشیابی انجام شود.

۵. در تهیه پرسش‌ها، فقط به آنچه در پایان هر درس و به عنوان نمونه آورده شده است، اکتفا نشود و معلمان یا طراحان آزمون‌های هماهنگ، در تدارک آن‌ها همه مطالب درسی را مورد توجه قرار دهند.
۶. در تنظیم برنامه ارزشیابی‌های پایان سال (یا ترم) لازم است از تراکم بیش از حد امتحانات در چند روز پی در پی اجتناب شود و حداقل برای هر درس یک روز فرصت مطالعاتی (فاصله) تعیین شود.

آموزش معلمان

برای تحقق هرچه بهتر هدف‌های برنامه درسی، برقراری رابطه میان کارشناسان برنامه‌ریزی و مؤلفان کتاب‌های درسی با دبیران، از جمله نیازهای اساسی است. در واقع دبیران به عنوان مجریان اصلی برنامه، می‌باید به طور دقیق در جریان تمامی مراحل و جزئیات، از تهیه برنامه درسی تا جزئی‌ترین مباحث و مسائل کتاب درسی، قرار گیرند. به این منظور شیوه‌ها و این فرصت‌های پیش‌بینی شده‌اند:

۱. ارسال «راهنمای برنامه درسی» (متن حاضر) به گروه‌های آموزشی استان‌ها برای بررسی و اظهارنظر توسط دبیران تاریخ. این کار که بخشی از فرایند «اعتبار بخشی» به برنامه را تشکیل می‌دهد، علاوه بر افزودن بر غنای برنامه، موجب آشنایی دبیران با چند و چون برنامه درسی و نیز کسب آمادگی قبلی برای همکاری مؤثر در اجرای آن می‌شود.

۲. ارسال متن تألیف شده هر کتاب پیش از چاپ سپاری به گروه‌های مذکور، تا پس از دریافت اظهارنظر دبیران (که به طور طبیعی شامل بخش عمده مسائل مربوط به دانش آموزان نیز می‌شود) و اصلاح و تکمیل مطالب، اقدام به چاپ آن شود. این کار در ضمن دبیران را برای استفاده هرچه مؤثرتر و بهتر از کتاب درسی آماده می‌کند.

۳. تشکیل دوره‌های آموزشی کوتاه مدت. پس از چاپ هر کتاب که در طی آن مؤلفان و کارشناسان به تفصیل دبیران را در جریان هدف‌ها، محتوای علمی و روش‌های مربوط به کتاب قرار می‌دهند و پس از بحث و تبادل نظر، آمادگی نهایی برای تدریس فراهم می‌شود.

۴. تألیف کتاب معلم. برای هر کتاب درسی یک «کتاب معلم» یا «راهنمای تدریس» براساس فصل‌های کتاب درسی تألیف می‌شود

خود به طور دقیق تهیه کرده است و یا در اختیار او قرار داده می‌شود، به ارزشیابی از دانش آموز پردازد.

توجه به این نکته لازم است که در درس تاریخ بیش تر دو ابزار نخست قابل استفاده هستند. آنچه اهمیت دارد، این است که در ابتدای سال تحصیلی معلم چگونگی و ابزارهای ارزشیابی را برای دانش آموزان تشریح کند تا آنان انجام این کار را محدود به جلسات امتحانی ندانند.

توصیه‌های مهم درباره ارزشیابی

برای انجام هرچه بهتر ارزشیابی لازم است به چند نکته مهم توجه شود.

۱. برای سنجش میزان یادگیری دانش آموزان به جز مواردی ضروری (مانند اسامی، سال‌ها و رویدادهای مهم)، در سایر موارد حفظ کردن عین جملات کتاب ملاک قضاوت نباشد. در این گونه موارد، بیان مفهوم مطلب مورد نظر و چارچوب اصلی موضوع مورد پرسش کافی است. به ویژه در ارزشیابی از مهارت‌های ذهنی بالاتر از قبیل تجزیه و تحلیل، توجه به این امر ضرورت دارد. این کار موجب فاصله گرفتن از شیوه حفظی به عنوان تنها راه یادگیری تاریخ خواهد شد.

۲. ارزشیابی نباید کل فرایند آموزش را تحت الشعاع خود قرار دهد، بلکه باید تنها به عنوان بخشی از کل یک برنامه آموزشی به آن نگریسته شود. به عبارت دیگر، دانش آموزان نباید مطالب کتاب را تنها از زاویه سؤالات امتحانی نگاه کنند. به همین دلیل، تکرار بیش از اندازه ارزشیابی‌های کتبی و تبدیل مطالب به صورت مجموعه سؤال و جواب و ملاک قرار دادن آن برای ارزشیابی کاری ناصواب است.

۳. انواع ارزشیابی‌ها و ابزارهای اندازه‌گیری استفاده شوند و به یک مورد خاص بسنده نشود.

لازم است مؤلفان در کتاب درسی و مهم‌تر از آن در کتاب معلم و دوره‌های آموزش معلمان، این انواع را برای معلمان تشریح و نمونه‌هایی از آن‌ها را ارائه کنند.

۴. در مورد ارائه گزارش به عنوان یک ابزار ارزشیابی، با توجه به جمعیت نسبتاً زیاد و کلاس‌ها، بهتر است فعالیت‌های درسی برای گروه‌های دانش آموزی طراحی شوند و دانش آموزان هرکلاس به چند

نپذیرفته‌اند و معتقدند، باید به دانش‌آموزان کاملاً فرصت دهیم تا خود به کشف دانش، اصول و قوانین بپردازند و وظیفه معلم و کتاب‌درسی یا برنامه درسی، باید تنها در راهنمایی به دانش‌آموز خلاصه شود. در یک جمع‌بندی کلی، می‌توان گفت گرایش افراطی به هر یک از این دو دیدگاه ما را از آموزش و تربیت واقعی دور خواهد ساخت و به نظر می‌رسد ایجاد تعادل منطقی میان محتوا و روش، می‌تواند مزایای هر دو گرایش «موضوع محور» و «دانش‌آموز محور» را برای برنامه‌ریزی درسی، معلم و دانش‌آموز به ارمغان آورد و ما را از ضرر هر یک از آن‌ها تا حد امکان دور بدارد.

با مطالعه برنامه‌های درسی بسیاری از کشورها، می‌توان به این نکته پی برد که برنامه‌ریزان و مؤلفان کتاب‌های درسی سعی فراوانی به کار برده‌اند تا دانش‌آموز را به عنوان عنصری فعال در فرایند یاددهی-یادگیری دخالت دهند و فعالیت‌های متنوعی را برای او تدارک ببینند. البته در این میان نباید از مسأله مهم شرایط و امکانات موجود نیز غفلت کرد. چرا که گرایش بیش‌تر به سمت روش‌های فعال، نیازمند شرایط مناسب‌تر (مثل تعداد کم‌تر دانش‌آموز) و امکانات بیش‌تر (از قبیل سهل بودن، انجام گردش علمی و نمایش فیلم) است.

چندسالی است که مدیران، کارشناسان، برنامه‌ریزان، مؤلفان کتاب‌های درسی و بعضی معلمان کشور نیز به اهمیت این مسأله پی برده و سعی کرده‌اند به تدریج این شیوه را از طریق کتاب‌های درسی و همچنین آموزش معلمان و تدارک بعضی ابزارهای کمک آموزشی ترویج نمایند. کتاب‌های علوم تجربی دوره ابتدایی، ریاضی پایه دوره پیش‌دانشگاهی، هندسه ۱ و ۲ و اخیراً جغرافیای دوره راهنمایی، نمونه‌هایی از تلاش برای مشارکت فعال یادگیرنده در فرایند یاددهی-یادگیری را در خود دارند. کتاب‌های دیگری مانند تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی، جامعه‌شناسی جمعیت، تاریخ دوره راهنمایی، تاریخ دوره پیش‌دانشگاهی، عربی دوره راهنمایی و کتاب‌های زبان خارجی نیز گام‌هایی در این زمینه برداشته‌اند؛ هر چند در اجرا حق آن‌ها کاملاً ادا نشده و مقاومت طبیعی در برابر تغییر و همچنین ناآشنایی و نامأنوس بودن این شیوه‌ها برای معلمان، موفقیت برنامه‌ها را کم‌رنگ کرده است.

با توجه به بازنگری اساسی برنامه درسی تاریخ دوره متوسطه و تأکید شورای برنامه‌ریزی این درس بر لزوم توجه به یادگیرنده در فرایند یاددهی

که در آن تمامی اطلاعات و مسائل مربوط به یک درس، شامل: هدف‌های کلی و جزئی، روش‌های تدریس فعال و نحوه به کارگیری وسایل آموزشی، روش‌های ارزشیابی، اطلاعات علمی جانبی و منابع و مآخذ مورد نیاز برای تدریس آن درس ارائه می‌شوند. این کتاب در واقع مهم‌ترین وسیله ارتباط مؤلفان و کارشناسان با دبیران است.

۵. گردهمایی‌های سرگروه‌های آموزشی استان‌ها به صورت متمرکز و نیز گردهمایی‌های دبیران هر استان با حضور مؤلفان و کارشناسان به طور متناوب، از جمله مواردی است که تداوم اجرای مطلوب برنامه درسی را تضمین می‌کند. در این گردهمایی‌ها بازخوردهای اجرای عملی برنامه توسط دبیران منعکس و در پی آن برای رفع مشکلات اجتماعی اقدام می‌شود. این گردهمایی‌ها که مجری آن ادارات کل آموزش و پرورش استان‌ها هستند، موجب برقراری ارتباط مستقیم‌تر میان برنامه‌ریزان و مؤلفان با دبیران می‌شود.

فعالیت در برنامه درسی تاریخ

بیش‌تر مربیان تربیتی در این نکته اتفاق نظر دارند که مشارکت فعال یادگیرنده در فرایند یاددهی-یادگیری، سهم بسزایی در یادگیری مؤثر او دارد. براساس این نظر می‌توان گفت آن برنامه درسی موفق خواهد بود که به این امر توجه کند و در طول برنامه و با توجه به توانایی‌های دانش‌آموزان، او را در فرایند یاددهی-یادگیری به نحو مؤثری دخالت دهد. اصطلاحاتی نظیر «دانش‌آموز محور»، «فرایند محور»، «روش مدار»، روش حل مسأله و اکتشافی و «روش‌های فرایندی» نیز در همین رابطه یعنی شرکت دادن یادگیرنده در جریان یاددهی-یادگیری ابداع شده‌اند.

اما در این خصوص، سؤالی اساسی جلب نظر می‌کند و آن این که ما تا چه حد می‌توانیم فرایند یاددهی-یادگیری را براساس فعالیت دانش‌آموز بنا کنیم و آیا دانش‌آموز می‌تواند بدون آن که به او اطلاعات و دانشی داده باشند، خود به کشف و یادگیری دست بزند؟

در پاسخ به این سؤال، گروهی پاسخ منفی داده‌اند و معتقدند دانش‌آموز هنوز به آن حد از توانایی ذهنی نرسیده است که خود به یادگیری بپردازد و باید باید بسیاری از مفاهیم، اصول و قوانین را به او بیاموزیم تا به تدریج با رشد ذهنی، عاطفی و اجتماعی، به فردی مستقل و یادگیرنده‌ای فعال تبدیل شود. گروهی نیز این نظر را

۲. فعالیت مورد نظر نباید وقت زیادی را از کلاس و دانش آموز بگیرد

برای یک درس فعالیت‌های متنوعی را می‌توان طراحی کرد که دانش‌آموزان با راهنمایی معلم آن‌ها را انجام دهند، اما باید در نظر داشت که طول مدت یک جلسه کلاس، حدود ۱/۵ ساعت است. بنابراین، اگر تعداد فعالیت‌های در نظر گرفته شده برای انجام در کلاس زیاد باشد، یا وقت زیادی را بطلبد، دو حالت ممکن است پیش آید: الف) انجام یک فعالیت وقتگیر یا چندین فعالیت زمان‌بر در یک جلسه، تدریس را ناتمام خواهند گذارد.

ب) پس از یکی دو بار تجربه، معلم ترجیح خواهند داد، درس را بدون اجرای فعالیت تدریس کنند.

بنابراین اگر چندین فعالیت در طول یک درس طراحی شده باشند، هر کدام نباید بیش از چند دقیقه از وقت کلاس را بگیرند. فعالیت‌هایی هم که برای خارج از کلاس پیش‌بینی می‌شوند، نباید طوری باشند که مستلزم صرف چندین ساعت وقت از سوی دانش‌آموز باشند. در هر حال لازم است به مجموعه فعالیت‌های دانش‌آموز در همه درس‌ها توجه کافی شود.

۳. به انجام فعالیت در گروه‌های کاری توجه شود

فعالیت‌ها را می‌توان به دو صورت انفرادی و گروهی طراحی کرد. اما فعالیت گروهی مزایای بیش‌تری دارد و علاوه بر یادگیری بهتر، نتایج تربیتی دیگری را نیز همراه خواهد داشت. از این رو بعضی از مربیان تربیتی معتقدند که یادگیری در گروه، بهتر و کامل‌تر از یادگیری به صورت فردی صورت می‌گیرد. به علاوه، با توجه به تعداد نسبتاً زیاد دانش‌آموزان در کلاس‌های درس، این کار به صرفه‌جویی در وقت کمک می‌کند. بنابراین بهتر است فعالیت‌ها به گونه‌ای طراحی شوند که امکان انجام آن‌ها به صورت گروهی ممکن باشد. در کتاب معلم نیز چگونگی اجرای آن برای معلم توضیح داده می‌شود. البته این توصیه به این معنا نیست که هیچ نوع فعالیت انفرادی در کتاب پیش‌بینی نشود.

۴. فعالیت‌ها در طول درس پراکنده باشند

چند فعالیت کوتاه مدت، بهتر از یک فعالیت وقتگیر است.

یادگیری و توصیه مؤلفان و معلمان مبنی بر این که در تألیف کتاب و تدریس شیوه‌های مبتنی بر فعال کردن دانش‌آموز را به کار گیرند، لازم است نکاتی چند در این مورد مدنظر قرار گیرند. چنان که اشاره شد، توصیه‌هایی که در این مجموعه آمده‌اند، علاوه بر مؤلفان، برای دبیران درس تاریخ نیز راهگشا بوده است و به نحو مقتضی در کتاب معلم آورده خواهند شد. ذکر این نکته نیز لازم است که مجموعه این توصیه‌ها را نمی‌توان در مورد یک فعالیت به کار برد، بلکه با توجه به تنوع فعالیت‌ها، مؤلفان و معلمان محترم، باید آن را در حکم یک راهنمای کلی تلقی کنند و به اقتضای نوشتار یا گفتار، هر یک از این موارد را به کار ببرند. در ضمن تقدم و تأخر این توصیه‌ها به معنای اهم و مهم بودن آن‌ها نیست.

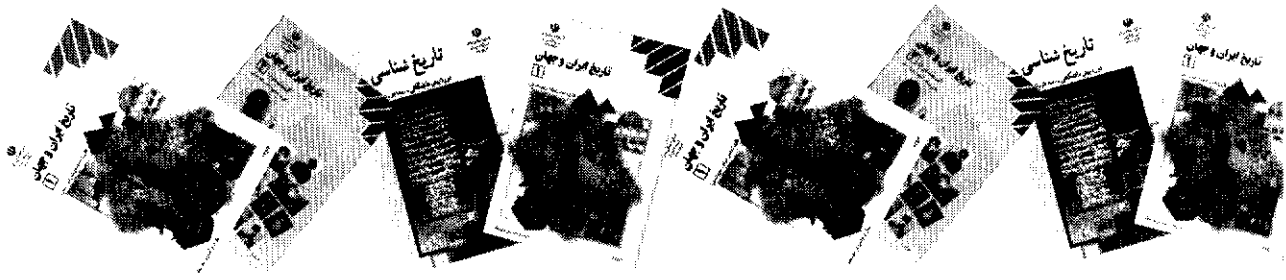
۱. فعالیت باید با محتوا و هدف درس ارتباط منطقی داشته باشد

هرچند هیچ مؤلف یا دبیری ادعا نمی‌کند که او فعالیت‌های طراحی کرده است که ارتباط منطقی با درس ندارد، اما در عمل دیده شده که می‌توان فعالیت‌هایی را برای یک درس پیش‌بینی کرد که به درگیری دانش‌آموز در فرایند یاددهی - یادگیری نینجامند. یعنی ارائه فعالیت فقط به منظور انجام یک فعالیت صورت گرفته و ناظر بر هدف‌های درس نیست و بنابراین به نتیجه مورد نظر نمی‌رسد. فرض کنید دو فعالیت زیر را برای درس «اهمیت مطالعه تاریخ» در نظر بگیرید:

الف) آیا تاکنون از یک اثر باستانی دیدن کرده‌اید؟ خاطرات خود را در کلاس بگویید.

ب) آیا میان زندگی کنونی شما با گذشته‌تان ارتباطی می‌بینید؟ با ذکر چند مثال توضیح دهید؟

در هر دو فعالیت بالا، از دانش‌آموزان می‌خواهند فعالیت را انجام دهند. ولی کوشش شده است دانش‌آموزان را در جریان آموزش فعال کنند. اما با دقت بیش‌تر در کیفیت فعالیت‌ها، درمی‌یابیم که فعالیت اول اگرچه می‌تواند در جای خود فعالیت خوبی باشد، تناسبی با موضوع درس ندارد. در حالی که انجام فعالیت دوم مقدمه‌ای مناسب برای فهم موضوع درس است.

همه فعالیت‌ها را انجام دهند.

انجام فعالیت‌های خارج از کلاس ممکن است وقت زیادی را از دانش‌آموزان بگیرد و چنانچه تعداد آن‌ها به حدی باشد که دانش‌آموزان از کارهای اصلی خود باز بمانند، ناچار خواهند شد از انجام آن فعالیت‌ها صرف نظر کنند و چه بسا این موضوع خانواده‌ها را با مشکلات جدی مواجه سازد. بنابراین باید در کتاب معلم و یادوره‌های ضمن خدمت به معلمان گفته شود که در ابتدای سال دانش‌آموزان را به چند گروه کاری تقسیم کنند. علاوه بر این که فعالیت‌های داخل کلاس توسط این گروه‌ها انجام می‌گیرد، فعالیت‌های خارج از کلاس نیز توسط آنان و به صورت گروهی انجام می‌پذیرد تا وقت کم‌تری را از آن‌ها بگیرد.

البته می‌توان فعالیت‌های خارج از کلاس را به صورت انفرادی نیز پیش‌بینی کرد. در طول سال یا نیم سال تحصیلی، برای هر گروه یا فرد یک یا دو فعالیت خارج از کلاس در نظر گرفته شود و ارزشیابی آن در نمره پایانی دانش‌آموز تأثیر داده شود. مناسب است مؤلف چند عنوان فعالیت خارج از کلاس درباره هر درس پیش‌بینی کند تا دانش‌آموز (یا گروه) یکی از آن‌ها را برای انجام انتخاب کنند. در انجام فعالیت‌های خارج از کلاس، نکات مهم دیگری نیز باید در نظر گرفته شوند:

- مخاطره‌آمیز نبودن

- کم هزینه بودن

مثلاً چنانچه از دانش‌آموز بخواهیم گزارشی از یک غار تاریخی تهیه کند، باید به امکانات او نیز واقف باشیم. همچنین انجام فعالیتی که نیازمند مسافرت طولانی، خرید کتاب‌ها و مواد و منابع دیگر، تکثیر اوراق بسیار و... باشد، هزینه و وقت زیادی را می‌طلبد که از حوصله و توان دانش‌آموز خارج است.

۷. چگونگی ارزشیابی از فعالیت انجام شده برای دانش‌آموز و معلم مشخص باشد

چون در کتاب درسی نمی‌توان تمام جزئیات مربوط به چگونگی ارزشیابی از فعالیت‌های انجام شده توسط دانش‌آموزان را بیان کرد، این امر باید در کتاب معلم و یا دوره‌های ضمن خدمت تشریح شود و معلم آن را به دانش‌آموز انتقال دهد. پس مؤلف هنگام طراحی

فعالیت‌های متنوع با زمان‌های کوتاه، دانش‌آموزان را در طول ارائه درس فعال نگاه می‌دارد و کم‌تر باعث خستگی آن‌ها می‌شود. همچنین فعالیت‌ها باید به صورت منطقی در طول درس پراکنده باشند نه این که تعدادی فعالیت در ابتدا و انتهای درس بیاید و بقیه درس بدون در نظر گرفتن هیچ نوع فعالیتی ارائه شود. گرچه تصمیم‌گیری نهایی در این مورد بسته به موضوع درس و روند مطالب، یکسان نیست.

۵. در طراحی فعالیت باید به منابع در دسترس دانش‌آموزان توجه شود

اگرچه بسیاری از مدرسه‌های کشور از امکانات آموزشی و کمک آموزشی برخوردارند، اما این امکانات در همه مدرسه‌ها در یک سطح نیستند. این امر باید مورد توجه مؤلفان قرار گیرد. از آن جا که منابع تاریخی به فراوانی در مدرسه‌ها موجود نیستند، در طراحی فعالیت‌ها توجه به دو موضوع ضروری است:

۱. فعالیت‌ها طوری پیش‌بینی شوند که برای انجام آن‌ها به منابع متعدد نیاز نباشد.

۲. چنانچه اجرای یک فعالیت نیازمند تجهیز مدرسه و یا تأمین بودجه است، مؤلف باید توصیه‌هایی برای تمهید مقدمات به مسئولان مربوط ارائه کند و در هر حال در این مورد براساس واقعیت‌ها عمل نماید.

به نمونه‌های زیر توجه کنید. کدام یک به عنوان فعالیت، عملی‌تر است؟

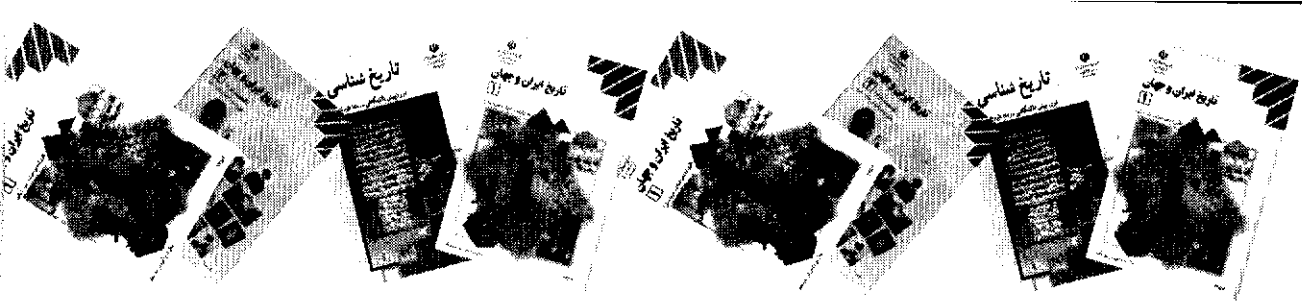
۱. با مراجعه به یکی از روزنامه‌های عصر مشروطیت، نظریات نویسندگان آن را نسبت به نظام مشروطه ارزیابی کنید.

۲. درباره زندگی یکی از انقلابیون عصر مشروطه گزارشی تهیه کنید.

بدیهی است که امکان دسترسی اکثر قریب به اتفاق دانش‌آموزان به روزنامه‌های عصر مشروطه وجود ندارد، اما برای تهیه شرح زندگی افراد مورد نظر، منابع متنوع و متعددی در دسترس هستند.

۶. تعداد فعالیت‌های خارج از کلاس محدود باشد

چه بسا در کتاب درسی در پایان هر درس چند فعالیت در نظر گرفته شده باشد. این بدان معنا نیست که از تمام دانش‌آموزان بخواهیم

و نوشتن جزئیات یک رویداد، می‌تواند نوع دیگری از دانش تلقی شود. فعالیت‌هایی که در آن‌ها تجزیه و تحلیل، قضاوت و ارزشیابی صورت گرفته‌اند، نمونه‌های کامل‌تری از تولید دانش هستند. در واقع در این حالت فعالیت جای بخشی از محتوای مورد نظر در برنامه درسی را می‌گیرد و از ارائه همه آگاهی‌ها از سوی مؤلف کتاب درسی اجتناب می‌شود.

فعالیت، باید چگونگی ارزشیابی آن را نیز در نظر داشته باشد. این اقدام دو حسن عمده دارد:

اول این که مؤلف را وامی دارد راجع به این فعالیت و میزان عملی بودن آن بیش‌تر بیندیشد و دوم آن که معلم و دانش‌آموزان در مورد اجرا و میزان موفقیت خود دچار سردرگمی نمی‌شوند.

۸. مراحل انجام فعالیت مشخص باشند

این موضوع بدان معناست که روش انجام یک فعالیت (روش تحقیق) روشن شود. این که دانش‌آموز چگونه با یک منبع برخورد کند، به چه بخش‌هایی بیش‌تر توجه کند، چگونه اطلاعات را گردآوری و طبقه‌بندی کند و... نکاتی هستند که باید به معلم گفته شوند.

۱۱. فعالیت‌ها نباید تنها براساس محفوظات

دانش‌آموزان استوار باشند

با این که تاریخ خود به یک معنا «حافظه جامعه بشری است» و مسلماً فعالیت‌ها به نوعی براساس آموخته‌های قبلی دانش‌آموزان سازمان می‌یابند، اما یک فعالیت نباید فقط براساس محفوظات آنان طراحی شود.

دو دلیل عمده برای کاهش شدت تکیه بر محفوظات وجود دارند: الف) همه دانش‌آموزان محفوظات یکسانی راجع به یک مسأله ندارند.

محفوظات برای انجام یک فعالیت، آن‌هایی را که محفوظات خود را فراموش کرده‌اند، از گردونه فعالیت خارج می‌کند.

ب) همان‌طور که ذکر شد، یکی از هدف‌های اصلی فعالیت‌ها تولید دانش است. تولید دانش اگرچه بدون اتکا به محفوظات صورت نمی‌گیرد، اما باید در نظر داشت که فعالیت، تکرار همه محفوظات نیست، بلکه باید طوری طراحی شود که یادگیرنده را به مطالب تازه‌ای رهنمون سازد.

۹. توجه به نتیجه‌گیری، قضاوت و ارزشیابی در طراحی

فعالیت‌ها

«تجزیه و تحلیل، نتیجه‌گیری، قضاوت و ارزشیابی» از سطوح بالای یادگیری هستند که دستیابی به آن‌ها از هدف‌های عمده نظام‌های نوین آموزشی است.

قضاوت و ارزشیابی کردن به جای دانش‌آموز، نمی‌تواند امری پسندیده باشد. در فعالیت‌ها باید سعی کنیم دانش‌آموزان را به سطوح بالاتر یادگیری سوق دهیم. در جایی که مؤلف علاقه‌مند است قضاوت و ارزشیابی توسط دانش‌آموز صورت گیرد، ارائه فعالیت می‌تواند به او کمک بسیاری کند.

۱۰. فعالیت باید به تولید دانش منجر شود

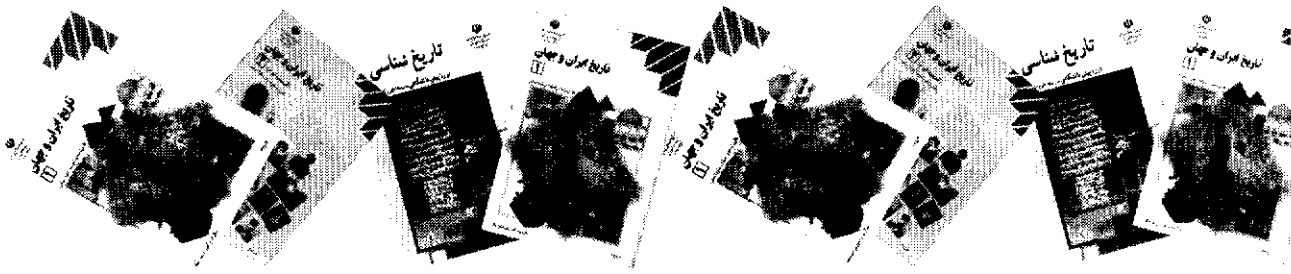
تولید دانش یکی از هدف‌های اصلی فعالیت‌هاست. البته ما از دانش‌آموز انتظار نداریم دانشی را که موجود نیست، تولید کند. بلکه انتظار آن است که او دانش مورد نظر را دوباره کشف کند و خود به آن برسد. برای این کار مؤلف می‌تواند با راهنمایی معلم و دانش‌آموز، راه دستیابی به دانش را به آن‌ها نشان دهد. با این کار مؤلف هدف خود را که ارائه دانش است، محقق می‌سازد و دانش‌آموز هم در تولید دانش نقش می‌یابد. نمونه ساده‌ای از این فعالیت، تکمیل جدول‌ها و جملات ناقص است. مراجعه به یک منبع تاریخی

۱۲. فعالیت تا حد امکان با زندگی روزمره و مسائل روز

مرتبط باشد و نگاهی به آینده داشته باشد

هرچه قدر فعالیت با زندگی روزمره و مسائل روز مرتبط باشد، دانش‌آموزان آن را بهتر درک خواهند کرد و علاقه بیش‌تری برای انجام آن نشان خواهند داد. حتی در فعالیت‌هایی که فقط جنبه گزارش تاریخی دارند، باید از دانش‌آموز خواسته شود آن‌ها را با زمان حال مقایسه کند.

مثال: با مطالعه کتاب، بگوید انتخاب نمایندگان مجلس شورای

خصوصیات نامطلوب افراد نیز تغییر کند و وضع موجود دانش آموز، تنها ملاک تصمیم‌گیری برای انجام فعالیت تلقی نشود. مثلاً برای یک دانش آموز منزوی، می‌توان فعالیتی را در نظر گرفت که در آن مجبور به همکاری جمعی شود و لذت بودن در جمع را احساس کند.

۱۶. فعالیت می‌تواند به صورت بارش مغزی طراحی شود

بارش مغزی (Brain Storming) یکی از فعالیت‌هایی است که می‌تواند در کلاس درس تاریخ سازمان‌دهی شود و نتایج مطلوبی به بار آورد. در این روش مسأله‌ای مطرح می‌شود و دانش‌آموزان نظریات خود را روی تخته می‌نویسند و در پایان نتیجه‌گیری می‌شود. البته روش‌های «پرسش و پاسخ»، «موافقم و مخالفم» و روش‌های دیگری که به عنوان روش‌های تدریس فعال در کتاب‌های روش تدریس معرفی شده‌اند نیز، می‌توانند در این زمینه مورد استفاده مؤلفان و معلمان قرار گیرند. بعضی از این روش‌ها در قسمت‌های قبلی همین راهنمایی برنامه‌درسی آمده‌اند.

۱۷. در تدوین طراحی فعالیت‌ها، می‌توان از عبارات زیر استفاده کرد:

- مقایسه کنید (جدول یا جمله و نظایر آن)
- بحث کنید
- فکر کنید
- جمع‌آوری کنید
- گزارش دهید
- ارتباط دهید
- بررسی کنید
- اظهارنظر کنید
- تحقیق کنید
- رسم کنید
- خلاصه کنید
- تکمیل کنید (جدول یا جمله و نظایر آن)
- مصاحبه کنید
- مشاهده کنید
- مطالعه کنید
- طبقه‌بندی کنید
- مراجعه کنید
- نتیجه‌گیری کنید
- نظر خود را بیان کنید
- یک فرضیه بسازید
- تحلیل کنید
- نقد کنید و ...

ملی در اوایل مشروطه چگونه صورت می‌گرفت. با مراجعه به کتاب قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، چگونگی انتخاب نمایندگان مجلس را با صدر مشروطه مقایسه کنید.

۱۳. فعالیت در حد توان ذهنی دانش‌آموز باشد

مسئله ما از دانش‌آموزان انتظار نداریم که همچون یک محقق کهنه کار همه جوانب یک مسأله را موشکافی و با دقت بررسی کنند، از سوی دیگر ما نمی‌توانیم فعالیت‌هایی را به دانش‌آموزان تحمیل کنیم که درک درستی از آن ندارند و درک آن‌ها نیازمند بلوغ فکری و اجتماعی خاصی است. همچنین ارائه سؤالاتی در فاصله درس‌ها نباید به گونه‌ای باشد که دانش‌آموز در برخورد اول هیچ گونه آگاهی از آن نداشته باشد و بلافاصله پاسخ منفی به آن‌ها بدهد.

۱۴. فعالیت، دانش‌آموز را به تفکر وادارد

البته این نکته در بندهای دیگر نیز به حد کافی توضیح داده شده، اما نظر به اهمیت موضوع، یادآوری آن به عنوان یک بند مستقل مناسب است. فعالیتی که در آن دانش‌آموز مجبور به تفکر نشود، مطلوب نخواهد بود و با هدف‌های آموزش و پرورش نیز همخوانی ندارد. مثلاً محدود کردن فعالیت به رد و بدل شدن یک سلسله اطلاعات ساده، از موانع به کارگیری قوه تفکر دانش‌آموزان است.

۱۵. فعالیت جذابیت لازم را برای دانش‌آموزان داشته باشد و به علاقه‌های آنان نیز توجه کند

هر نوع فعالیتی برای دانش‌آموزان جذاب نیست. باید به آنان فرصت داد تا فعالیت مورد علاقه خود را بیابند و آن را انجام دهند. ارائه فعالیت‌های متنوع این امر را تسهیل می‌کند. علاوه بر علائق، خصوصیات شخصی و تفاوت‌های جنسی دانش‌آموزان در نوع فعالیت‌های مورد علاقه آن‌ها تأثیر می‌گذارد. مثلاً دانش‌آموزی پر جنب و جوش که در برخوردهای اجتماعی نیز مهارت دارد، برای انجام مصاحبه با افراد بزرگسال فرد مناسبی است و دانش‌آموز تودار و گوشه‌نشین، برای تحقیق کتابخانه‌ای مناسب‌تر است. هر چند در انجام فعالیت‌ها باید سعی شود